

Marginaal: Het lijk uit de kast

Non-respons in het Nationaal Kiezersonderzoek

Henk van Goor

Het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), dat sinds 1971 rond de Tweede-Kamer-verkiezingen wordt gehouden, is wel het paradepaardje van de Nederlandse politologie genoemd. Het heeft zich ontwikkeld tot een veelvuldig gebruikte en gezaghebbende bron voor uitspraken over ontwikkelingen in belangstelling, houdingen en gedrag van de Nederlandse kiezers.

Onlangs heeft Gerard Visscher (1995a) deze serie onderzoeken kritisch onder handen genomen in een boekje, getiteld *Kiezersonderzoek op een dwaalspoor*. De kritiek van Visscher op het NKO heeft de nodige aandacht getrokken, maar naar mijn mening is de discussie tot dusverre te zeer beperkt gebleven tot het onderzoek van Visscher zelf en is men voorbijgegaan aan de bredere implicaties ervan voor het survey-onderzoek in het algemeen.

Visschers kritiek komt er kortweg op neer dat het Nationaal Kiezersonderzoek steeds minder een getrouwe afspiegeling vormt van de (politieke) werkelijkheid. Oorzaak hiervan is de gestaag toenemende non-respons, van 21% in een voorloper van het NKO in 1967 tot 53% in 1994. Terwijl het aantal onbereikbare personen (niet thuis, ziek en dergelijke) in de loop der jaren betrekkelijk weinig is veranderd, is het aantal wegeraars juist sterk toegenomen (van 12% in 1967 tot 43% in 1994).

Visscher laat zien dat de veronderstelde toename in politieke belangstelling, zoals deze blijkt uit de NKO-studies (van 54% matig tot sterk politiek geïnteresseerden in 1967 tot 79% in 1994), zeer sterk samenhangt met de toename in het percentage wegeraars. Naarmate het percentage wegeraars toeneemt, neemt ook de politieke belangstelling toe! De verklaring voor deze – op het eerste gezicht paradoxale – samenhang ligt voor de hand: degenen die niet geïnteresseerd zijn in de politiek, doen steeds minder vaak mee aan onderzoek. Het gevolg is dat de politieke belangstelling onder de respondenten steeds hoger komt te liggen. En de onderzoekers concluderen vervolgens dat de burgers in toenemende mate geïnteresseerd zijn in de politiek, alle geluiden over een malaise of zelfs crisis in de politiek ten spijt. Neemt men met Visscher aan dat wegeraars niet politiek geïnteresseerd zijn, dan blijkt het werkelijk aantal politiek matig of zeer geïnteresseerden steeds sterker te worden overschat: van 16% in 1967 tot 91% in 1994.

Heeft Visscher gelijk, dan zijn de gevolgen voor het NKO eenvoudigweg ver-

woestend. Het NKO biedt dan geen valide en betrouwbaar beeld meer van de ontwikkelingen in politieke opvattingen en gedrag in Nederland. Tegen deze achtergrond is het duidelijk waarom deze boodschapper van het slechte nieuws met zo veel negatieve en vijandige reacties is geconfronteerd en waarom druk op hem is uitgeoefend om zijn bevindingen niet te publiceren (Visscher 1995a: 5-6; zie ook Colijn en Rusman 1995; Visscher 1995b).¹ De meest gehoorde kritiek op Visscher luidt, dat er ook andere factoren zijn die van invloed zijn op non-respons en dat hij zijn beweringen niet 'hard' weet te maken. Kennelijk meent men hiermee zijn bevindingen afdoende te hebben weerlegd en lijkt daarmee de kous af. Deze reacties tonen aan dat men de ernst van het probleem nog steeds onderschat, of – nog erger – dat men het probleem eenvoudigweg niet serieus onder ogen wenst te zien. Dat is gevaarlijke struisvogelpolitiek die zich uiteindelijk alleen maar tegen de onderzoekers zelf kan keren, want hoe langer men het zoeken naar serieuze oplossingen uitstelt, hoe meer het NKO aan waarde inboet totdat het binnenkort integraal in de prullenmand kan worden gedeponneerd.²

In de afgelopen vijftig jaar is herhaaldelijk vastgesteld dat een *gebrek aan belangstelling* voor het onderwerp van studie een van de belangrijkste oorzaken is van non-respons. Maar ook in andere opzichten is het *onderwerp van studie* van invloed op de deelname aan onderzoek. Non-respons blijkt namelijk samen te hangen met de *opvattingen en gedragingen* van de onderzochten, veelal de *afhankelijke* variabelen in een onderzoek. Deze samenhang tussen non-respons en de inhoud van het onderzoek wordt vaak (gemakshalve?) genegeerd. Als men al controleert voor vertekeningen, dan kijkt men gewoonlijk naar sociaal-demografische, vaak de *onafhankelijke* variabelen. Zelden wordt de rol van de veel belangrijkere afhankelijke variabelen (houdingen en gedrag) onderzocht.

Terugkerend naar het NKO kan worden gesteld dat – hoewel niet alle weigeraars als politiek niet-geïnteresseerd mogen worden opgevat – het meer dan waarschijnlijk is, dat onder de weigeraars de politiek ongeïnteresseerden sterk zijn oververtegenwoordigd. Hoewel de precieze omvang van de vertekening helaas niet nauwkeurig is vast te stellen, kan wel met zekerheid worden gesteld dat in de verschillende NKO-studies de politieke belangstelling stelselmatig wordt *overschat* en dat dit in *steeds sterkere mate* het geval is.³

De bevindingen van Visscher zijn niet alleen van grote betekenis voor het NKO, maar zij hebben ook implicaties voor het survey-onderzoek in het algemeen. Formuleert men het probleem van Visscher in zijn meest algemene vorm, dan betreft het de vraag wat de consequenties zijn van *verschillen* in non-respons tussen onderzoeken voor de *vergelijkbaarheid* van de uitkomsten ervan. Non-respons is niet alleen een probleem waarmee men in elk afzonderlijk survey-onderzoek wordt geconfronteerd, maar het is ook van belang als men de uitkomsten van verschillende studies wil vergelijken, een probleem dat vaak over het hoofd wordt gezien.

In het algemeen wordt aangenomen dat een hogere non-respons tot grotere verte-

keningen in de uitkomsten leidt, maar direct empirisch onderzocht is deze vooronderstelling zelden. Het onderzoek van Visscher is van belang, omdat het een bewijs is voor de juistheid van deze veronderstelling. Naarmate het aantal weigeraars toeneemt, raakt de *verdeling* van de variabele 'politieke interesse' sterker vertekend. Dit betekent dat de vergelijkbaarheid van de uitkomsten van de verschillende NKO-studies in het gedrang komt, en dat het daarmee moeilijker wordt om goed gefundeerde uitspraken te doen over de ontwikkeling in de politieke belangstelling.

Het is duidelijk dat *longitudinaal* onderzoek, waarvan het NKO slechts één voorbeeld is, uiterst kwetsbaar is voor de gevolgen van differentiële non-respons. Het aantal respondenten neemt immers al decennia lang gestaag af. In dit type onderzoek is met andere woorden een *systematisch* versturende factor ingebouwd, die de waarde ervan ernstig bedreigt. Dit klemt te meer, daar longitudinaal onderzoek recentelijk sterk aan populariteit wint, zowel vanwege de voordelen ervan boven cross-sectioneel onderzoek, alsook door de beschikbaarheid van steeds meer surveybestanden over een steeds langere tijdsperiode.

In het *landenvergelijkend* onderzoek, waarbij in verschillende landen tegelijkertijd surveys worden gehouden, worden de vertekeningen ten gevolge van differentiële non-respons eveneens nog te weinig onderkend (zie bij voorbeeld Van Dijk 1995). Voorts zullen onderzoekers die de uitkomsten van studies vergelijken waarin dezelfde hypothese of theorie wordt getoetst, steeds moeten nagaan of verschillen in uitkomsten niet – ook – veroorzaakt kunnen zijn door verschillen in non-respons.

Verschillen in respons betekenen dat de verdeling van allerlei variabelen, in het bijzonder van houdingen en gedrag – in afzonderlijke studies, in de tijd, of in verschillende landen – niet meer goed is te vergelijken, maar de gevolgen gaan nog veel verder. Non-respons beïnvloedt niet alleen de verdeling van variabelen, maar – wat wellicht nog belangrijker is – ook het *verband* tussen variabelen.

Op theoretisch-statistische gronden kan worden beredeneerd, dat vertekeningen in de verdelingen van de variabelen van invloed zijn op de verbanden die men vindt tussen deze variabelen. Dit is ook empirisch aangetoond. Zo vonden Stuiver en ik recentelijk dat zelfs bij een respons van ruim 70% vertekeningen optreden in de relaties tussen variabelen (zie Van Goor en Stuiver 1995). Uit dit onderzoek blijkt ook dat de mogelijkheden om met herweging achteraf voor vertekeningen te corrigeren, zeer beperkt zijn.

Op basis van één onderzoek kan men uiteraard geen uitspraken doen over de gevolgen van verschillen in respons tussen studies. Dat wil overigens niet zeggen dat hierover helemaal niets te zeggen zou zijn. Differentiële non-respons, die ertoe leidt dat de verdelingen van de onderzochte variabelen in verschillende mate worden vertekend, heeft naar alle waarschijnlijkheid ook als gevolg dat de verbanden tussen variabelen in verschillende mate worden vertekend.

De implicaties hiervan reiken zeer ver. Het zou wel eens zo kunnen zijn dat allerlei onduidelijkheden, verschillen en tegenstrijdigheden in diverse studies een direct

gevolg zijn van verschillen in non-respons. Omdat de vergelijkbaarheid van de uitkomsten van verschillende studies door differentiële non-respons onder druk komt te staan, neemt de ambiguïteit van onderzoeksresultaten toe en is het risico groot dat schijn Discussies worden gevoerd over inhoudelijke verschillen, die in feite het gevolg zijn van verschillen in non-respons.

Naar mijn mening wordt het probleem van de differentiële non-respons ten onrechte nog steeds niet serieus genomen. Dat maakt het leven wel een stuk gemakkelijker, maar tegelijk werkt het uiteindelijk zelfvernietigend. Krijgt het probleem van de differentiële non-respons niet de aandacht die het verdient, dan dreigen onze bibliotheken en data-archieven binnenkort volledig verstopt te raken door nutteloze en nietszeggende onderzoeksverslagen en databestanden. Maar dat niet alleen: we moeten niet vreemd opkijken als we ook zelf binnenkort niet meer serieus worden genomen.

Noten

1. Ook in verschillende dagbladen is aandacht besteed aan deze zaak.
2. In commentaren op het boek van Visscher wordt kritiek vaak gecombineerd met de opmerking dat non-respons zeker van belang is en onderzocht dient te worden (vgl. Anker 1996). De analyse van de non-respons in het NKO-1994 van Anker zelf acht ik echter onder de maat (zie Anker 1995). Op basis van een analyse van de non-respons in het tweede vraaggesprek (16% van degenen die deelnamen aan het eerste gesprek) komt hij tot de geruststellende conclusie dat de non-respons geen ernstige gevolgen lijkt te hebben, daarbij gemakshalve voorbijgaand aan de 53% non-respons in het eerste vraaggesprek! Men kan zich dan ook de vraag stellen in hoeverre eerder van een bezweringsritueel sprake is dan van serieuze aandacht voor het vraagstuk van de non-respons.
3. Ook Smeets (1995), die verschillende verklaringen voor de toename in non-respons in het NKO heeft onderzocht, acht het plausibel dat politiek geïnteresseerde personen oververtegenwoordigd zijn onder de respondenten.

Geraadpleegde literatuur

- Anker, H. (1995) Bijlage: Enkele technische achtergronden van het NKO 1994. In: J.J.M. van Holsteyn en B. Niemöller (red.), *De Nederlandse kiezer 1994*. Leiden: DSWO, p. 247-252.
- Anker, H. (1996) Boekbespreking van 'Verkiezingsonderzoek op een dwaalspoor' van G. Visscher. *Beleidswetenschap* 10: 74-76.
- Colijn, K. en P. Rusman (1995) 'Rampzalige fouten' in jarenlang Nationaal Kiezersonderzoek. *Vrij Nederland* 56 (33).
- Dijk, J.J.M. van (1995) Internationale criminaliteitsenquêtes: 'Personal networking', methodologische kritiek en lange tenen. In: A.F.A. Korsten et al. (red.), *Internationaal-vergelijkend onderzoek*. Den Haag/Amsterdam: VUGA/SISWO, p. 195-209.
- Goor, H. van, en B. Stuijver (1995) Succes en falen van beleid en non-respons: Een empirisch onderzoek naar het terugzenden van schriftelijke enquêtes door Nederlandse gemeenten. *Sociologische Gids* 42 (6) 388-406.

- Smeets, I. (1995) Facing another gap: An exploration of the discrepancies between voting turnout in survey research and official statistics. *Acta Politica* 30: 307-334.
- Visscher, G. (1995a) *Verkiezingsonderzoek op een dwaalspoor: De in politiek geïnteresseerde burger als zelfvullende prophecy*. Den Haag: Sdu.
- Visscher, G. (1995b) Affaires rond kiezersonderzoek. *Vrij Nederland* 56 (36).